

חינוך לאהבת התורה

א. פיתוח הרצון

חינוך ילדים לאהבת תורה משתנה על פי חטיבות הגיל השונות. ילד קטן נמשך אחרי הוריו. בחירתו החופשית מוגבלת למדי, לכן אינו בר עונשין עד גיל בר מצוה. רצון הוריו הוא שפועל על רצונו¹, לכן אביו מברך "ברוך שפטרני" בהגיעו לגיל בר מצוה, כאשר הילד מקבל רצון חופשי. אותו רצון חופשי מתגבש ומתבצר בילד בשנים הקודמות לבר המצוה שלו. תהליך זה לעתים עולה במחיר רב, כלומר, יש שלבי ביניים קשים מאוד עד שהנער או הנערה מתגבשים, והדבר מתבטא בבעיות חינוכיות קשות בגילאים אלה. אבל, בגיל צעיר עדיין רצון ההורים הוא הפועל בילד, בין אם רצון ההורים בא לידי ביטוי בחיים או שהרצון הוא פנימי וסמוי.

אומרים חז"ל במסכת ברכות: נשים במה זכות! שמביאות ומחזירות את ילדיהן לבית המדרש, ומחכות לבעליהן². מסביר המהר"ל שאין הכוונה לפעולה הטכנית של הבאה או החזרה, אלא, האמהות הן המביאות את רצון הילדים ללמוד³. האמהות אינן הדמות המתמידה בלימוד בבית, אלא צימאון הפנימי לתורה הוא שנקלט על ידי הילדים.

יש להבחין בנקודה זו בין הסגנון השטחי של "דוגמא אישית", שאינה מימד מכריע כל כך בנפש הילד, לבין אותה שאיפה פנימית. האם אינה יכולה לשמש דוגמה לכל דבר, היא צריכה להתנהג באופן טבעי ולא מאולץ. לעומת זאת, ילד בדרך כלל אינו רואה את אביו לומד תורה, שהרי הוא נמצא בבית המדרש, ובכל זאת יש לו השפעה על הילד. אב שנשאר בבית ולומד, כדי שילדיו יתרשמו מלימודו, אין זה הלימוד הטבעי האידיאלי.

מסופר בגמרא על רב אחד שהלך ללמוד שנים רבות בישיבה, כאשר חזר הביתה חשש להבהיל את אשתו וביקש למסור לה הודעה שהגיע, ובינתיים ישב בבית המדרש. באותו זמן ניגש אליו בחור צעיר שישב ולמד, ושאלו שאלות. התברר לו שהבחור הינו תלמיד חכם. הרהר אותו רב, שהבחור בערך בגיל בנו, ואם הוא לא היה יושב בישיבה שנים עשרה שנים אלא נשאר בבית, ודאי היה זוכה שבנו יהיה גדול בתורה כמו הבחור הזה, ומי יודע מה קרה לבנו בכל השנים הרבות שעברו בהן

1. אגרות ראייה א', עמ' שיט-שכ.

2. ברכות יז, ע"א.

3. מהר"ל, דרוש על התורה.

חסרה השפעת אביו. הוא הלך לביתו, והבחור אתו, שואל אותו שאלות בתורה. הוא נכנס לביתו, והבחור אחריו, כאשר הבחור נכנס קם הרב בפניו. שאלה אותו אשתו: מדוע אתה קם בפני בנך?⁴ אם כן הוא זכה, והבחור הזה היה בנו. אמנם הבן לא ראה את אביו כל השנים, ולכאורה לא הייתה לו דוגמה לחיקוי, ובכל זאת הוא ספג לתוכיותו את הוריו, את אביו ואמו, שהיו מאוהבים בתורה. מעולם לא ראה את אביו גורן מעל הגמרא ומשמיע ניגונים תוך כדי לימוד, ואין זה משנה, הוא ידע וקלט את היחס לתורה מאמו. יש לדעת שרצון הילדים שטרם עוצב הוא המשך רצונם של ההורים.

השאלה המתבקשת היא, כיצד יתכן שיש הורים ומחנכים החושבים ומאמינים בדרך אחת, וילדיהם הולכים בדרך אחרת. הדבר נובע מאותם סיבוכים שונים וסיבות נלוות שגם הן משפיעות על החינוך, ובכל זאת באופן בסיסי, אם לא נתייחס לגורמים נוספים, שאכן קיימים ומשפיעים על המציאות, זו אמת. גם אברהם אבינו היה מחנך גדול ובכל זאת ישמעאל היה בנו. יצחק היה מחנך טוב, ובכל זאת יצא ממנו עשו. משה גם הוא לא שבע נחת מבניו, וכן שמואל הנביא, עלי הכהן, ודוד המלך מכמה מבניו. חינוך אינו תהליך פשוט כלל, אך הגורם הראשון והמכריע אותו סופג הילד הם מאווייהם של הוריו, גם אם הם לא באים לידי ביטוי. לעתים עקב שיקולים ואילוצים שונים ההורה אינו יכול ללמוד תורה, עליו לעבוד, אך הצימאון לתורה נספג אצל הילד.

אומרת הגמרא, שמי שאוהב תלמידי חכמים, יהיו לו בנים תלמידי חכמים. מי שמכבד, יהיו לו חתנים תלמידי חכמים. מי שירא מהם, יהיה בעצמו תלמיד חכם, ואם אין הוא יכול, יהיו דבריו נשמעים כדברי תלמיד חכם, ויתייחסו אליהם בכבוד ראש וברצינות.⁵

הצימאון, האהבה והיראה לתורה, קובעים את ההשפעה החינוכית, יותר מהמעשים שעושים בפועל. ודאי שאין הכוונה ליחס ללא כל כיסוי. יחס ללא ביטוי ביכולת הוא שיקרי, אלא הדבר המכריע בגיל הרך אינו דווקא הגילוי אלא היחס, שיכול להתבטא גם בדרכים סמויות. הילד קולט שדרים, לעתים גם שדרים שליליים. למשל, הורים שואפים מילדיהם שאיפות פרפקציוניסטיות, מצפים מהם להיות "גדולי הדור". גם בלי לומר דברים מפורשים, הילד חש זאת, ולעתים הוא עובר כשלונות ובעיות בעקבות ציפיות אלה. שאיפות אלה מלחיצות אותו ותגובותיו פעמים רבות הפוכות מציפיות הוריו. כיוון שהוא חושש מכשלון, הוא מקדים את הכשלון מראש. הוא מבטיח יחס של "נכשל" כלפי עצמו, כדי שלא יצטרך כל הזמן להתמודד עם משימות שהן למעלה מיכולתו.

תחושות אלה אינן מודעות כמובן, אלא הן תגובות הנובעות משאיפות יתר הגורמות לילד נזק, גם אם אינו מבטא זאת באופן רגשי. העיקר הוא שאיפות אדם

4. כתובות סב, ע"ב.

5. שבת כב, ע"א.

מעצמו ולא מילדי, זהו יסוד גדול בחינוך. המחנך האמיתי אינו מתרווח בכורסה ואומר לבנו: רץ! הוא רץ קדימה בעצמו. הוא עצמו משתדל ומתאמץ ולוחם ללא הרף. הוא מנסה להשתפר ולהתקדם כל הזמן. הילד חש בשאיפה עצמית זו של המחנך, וכך מתעוררת בו התשוקה והרצון ללחום ולהתקדם בעצמו. המפקד הישראלי רץ קדימה וקורא: "אחריי!" יסוד זה, שהצימאון הפנימי של המחנך הוא הגורם המכריע שמשפיע על הילדים הקטנים טרם נעשה רצונם חופשי, מוזכר בספר הזוהר⁶. בשלב מאוחר יותר רצון המחנך נעשה פחות מכריע, אם כי גם אחרי גיל בר מצוה או בת מצוה עוד לא תמה המלאכה, והדרך לעצמאות הרצון עוד ארוכה.

ב. אהבת ה'

אהבת התורה, אהבת המצוות ואהבת הלימוד - כולן נובעות מאהבת ה'. נכון שיש מצוה נעימה לנו יותר, ומצוה הקשה עלינו. יש מצוות המהוות קושי פיסי, ויש המהוות קושי נפשי. עד לפני זמן לא רב נשים היו טובלות בנהרות קפואים, לפני שהיו מקוואות מסודרים ומחוממים, כפי שיש היום. ודאי שהדבר היה קשה ואפילו מסוכן. ישנן מצוות שהן לטורח לאדם. איש אינו אוהב לספוג עלבונות, גם אינו אוהב לבקש סליחה לאחר שטעה, כי כל אחד הוא בעל גאווה במקצת. אך איננו מקיימים מצוות רק אם הן לנו לעונג. ישנן מצוות שהאדם חש בשייכותן לנפשו, ואחרות לא, לכן צריך להתחנך לאהוב את כל המצוות.

כך גם בלימוד תורה. יש לימוד שאדם חש שייך אליו, ויש לימוד בו אדם משתעמם. האחד אוהב לימוד גמרא, ומתקשה ומשתעמם בלימוד "משנה ברורה". אך אין הוא רשאי להחליט שהוא מתאים רק ללימוד גמרא כי זה אופיו, ולסרב ללימוד "משנה ברורה". עליו ללמוד את כל מקצועות התורה, גם אם בתחילה הוא מתקשה לעשות זאת, ויחד עם ההתעסקות תגדל ההתענגות.

בחינוך לתורה ומצוות עלינו להתמקד באהבת ה', ומתוך זה לחנך לקיום מצוות ולימוד תורה. הדרך החילופית היא לחבב את התורה והמצוות באמצעים צדדיים, המנעימים את קיומם. כלומר, כדי שאשה תטבול במקוה, מחממים את המים, משמיעים במקום מוסיקת רקע, ומפתים בפירסומת צבעונית. גם בלימוד תורה, אפשר לשלב את הלימוד בחידון והצגה. במקום ללמד ילד סוגיה מפולפלת וקשה בגמרא אפשר לערוך הצגה שכולה מתח ושעשוע, וכך הילדים יהנו מהלימוד.

דרך זו אינה שלילית ביסודה, ודאי שגם אפשר ליהנות, אך השאלה היא **האם האדם אוהב את הלימוד בגלל שהוא אוהב את רבונו של עולם, ואז הוא ילמד בכל תנאי וקושי, וכך גם יקיים מצוות, או שהוא יעשה זאת רק עם פיתויים ועטיפות.** לילדים קטנים אכן יש לתבל את הלימוד ולחבב אותו, על מנת שיהיה להם לעונג, ביחוד לילדים עד גיל חמש-שש בערך.

6. זהר ואתחנן ח"ג, עמ' רסט.

כך מסביר "ספר החינוך", שלילד אין כוח לטרוח ולסבול⁷. יש להגן עליו הן מבחינה גופנית והן מבחינה נפשית. אין הוא מסוגל לסבול רעב או קור, וכן עלבונות וצעקות. מצבים אלה שוברים אותו. גם טורח והעמסה שכלית מקשים עליו. ככל שהוא גדל, יותר הוא מסוגל לשאת מצבים קשים, ולפי ספר הזהר בגיל שלוש עשרה הוא מסוגל לאחוז בחרב, כשמעון ולוי. כלומר, הוא מחזק דיו לאחוז בחרב המלחמה הפנימית הקשה⁸, ולכן הוא מסתגל בהדרגה. יש לסלק ממנו בהדרגה ואיטיות את אחויו העונג החיצוני שליוו את הלימוד של הילדים בהגיעם לראשונה ללמוד בתלמוד תורה⁹, כדי שחווית המפגש עם הלימוד תהיה בנעימות מופלגת.

ככלל, כלפי ילדים קטנים החינוך צריך להתנהל בנועם, כל עוד לא מדובר בפיקוח נפש, והחשיפה לקשים חייבת להיעשות בהדרגה. החינוך המערבי המודרני מבוסס על העיקרון הזה אך הוא טעה בכך שעבר מקיצוניות שהייתה נהוגה בעבר, כלומר חינוך סמכותי תוקפני, אל חופש מוחלט. גם חינוך נינוח ומתחשב ביכולתו של הילד יש להגביל ולנתב, אחרת הוא יהפך להפקרות, כפי שאפשר לראות בימינו. יש הורים ומורים שמשועבדים למצבי הרוח המשתנים של הילדים. מחנכים הם האחראים לתת גבולות ברורים לילד, גם בחינוך וגם בהוראה. ללא גבולות אלה, בסופו של דבר, הילד הוא הנפגע העיקרי. המציאות מורכבת מאוד, והילד צריך ללמוד להסתגל אליה, היא לא תשתנה תמיד לפי דרישתו ורצונו, גם אם יבכה, יצעק או יעלב. לכן, כבר בילדותו יש לשמור על עקרונות מסויימים ולא לשנותם על פי אמצעי הלחץ שהוא נוקט, כמו בכי וכדומה.

התורה היא קשה, יש מצוות שאינן מתאימות בדיוק לנפש, כפי שהיא בבוסריותה, וגם מקצוע או מורה כל שהוא אינם לרוחו של הילד. אם כן יש להתגבר. יש לחנכו לאהבת ה', ומתוך אהבת ה' הוא מקיים את כל התורה. הרמב"ם מלמד שיש לעבוד את השם בשמחה¹⁰. השמחה בעצם עבודת ה', היא עצמה מצוה. לקיום המצוה גופה מצטרפת מצות השמחה. אין הכוונה לעבוד את ה' לאחר שתיית יי"ש כדי לעורר את השמחה באופן מלאכותי, שזו רק עבודת ה' בזמן ששמחים. עבודת ה' בשמחה פירושה שהאדם שמח בכך שהוא עובד את ה'. הוא שמח בכך שהוא מקיים מצוה. "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שציוה בהן"¹⁰. "ויקל בעיניו טורחן, ויבין כי לכך נוצר, לשמש את קונו, וכשהוא עושה מה שנברא בשבילו, ישמח ויגיל"¹¹. על האדם לשמוח שהוא עושה חובתו, שהוא עושה את הטוב. שמחת הלימוד היא מעצם קיום מצות תלמוד תורה, בלי צורך לעטוף את המצוות בחוויות נעימות חיצוניות כדי להקל על קיומן. חוויות נעימות חיצוניות מתאימות במידת מה, רק

7. "ספר החינוך", מצוה תיט.

8. עיין בראשית ל"ד, כה; סנהדרין סט, ע"ב. זוהר שמות, קכח א.

9. "עין איה" שבת, עמ' 118-121.

10. הלכות לולב ח', טו.

11. "מגיד משנה" שם.

לילדים קטנים. ילד קטן אינו מסוגל להבין את ערך לימוד התורה וקיום המצוות. דבר שהוא אינו מבין הוא אינו עושה, כי ילד הוא כן עם עצמו. משחק במכוניות נראה לו חשוב יותר מברכת המזון. הוא גם אינו מסוגל להבין מדוע מגבילים אותו באכילת ממתקים, הרי הם טעימים כל כך לחיך. לכן, יש לעטוף לו את דרכו הקשה במתיקות, ומתוך כך הלימוד וקיום המצוות מקושרים אצלו למתיקות, והוא דבק בהם, ולאט לאט בונים בו את המתיקות העצמית של שמחת עשיית הטוב.

ככל שמופיעה המתיקות העצמית אין צורך יותר במתיקות החיצונית. ילד קטן ישמח לקבל סוכריה ובתמורה לשבת בשקט בבית הכנסת, אך אם יתנו לבחור בן שש עשרה סוכריה, הרי הוא ירגיש שבזים לו. אם כן, **אהבת התורה ואהבת המצוות, הן אהבת רבונו של עולם שציווה עליהן**. החסיד הרמח"ל משווה זאת לאותו קצין קרבי. הוא כולו ציפיה לקיום פקודה, וככל שתקשה המשימה, יגדל סיפוקו. הוא שמח על כל הזדמנות להראות את אהבתו למדינה¹². כאשר מוטלת עליו משימה קשה לקיים למען רבונו של עולם הדבר משמח אותו, כי יש לנו הזדמנות להוכיח אהבתנו אליו יתברך.

ג. לימוד תורה במקום שליבו חפץ

בכל זאת קיימת הבחנה בין לימוד תורה וקיום מצוות. בקיום מצוות - השמחה היא על עצם קיומן. גם מצות לויית המת צריכה להיעשות בשמחה. יש לשמוח על שזוכים לקיים את המצוה הזאת. בזמן ניחום אבלים גם כן, אדם שרוי באבל ומצוקה, ויש לשמוח על האפשרות לנחמו, בשמחה פנימית שאין פירושה הוללות. לעומת זאת, בזמן לימוד תורה חייב להיות גם תענוג עצמי מהלימוד. יש לכך הוכחות רבות, למשל, לאבל אסור ללמוד תורה כיוון ש"פיקודי ה' ישרים משמחי לב"¹³. אמנם גם המצוות צריכות להתקיים מתוך שמחה, ובכל זאת בהן האבל כן מצווה. מכאן למדים שקיים הבדל בין לבין לימוד. בלימוד תורה בנוסף לשמחה על קיום מצות הבורא, יש לשמוח על כל דף נלמד, על כל שורה. הוכחה נוספת היא אדם המודר הנאה מחברו, שנדר לא ליהנות מחברו, מותר לו לטבול במעיינו בימות החורף ולא בימות הקיץ, בהם הוא נהנה מעצם הכניסה למים¹⁴. ההנאה מקיום המצוה בלבד, כמו טבילה בחורף, אינה נחשבת להנאה, ממנה חייב הוא להינזר, כי מצוות לאו ליהנות ניתנו. לעומת זאת, אסור לו לקרוא בספר חברו, מפני שקיימת הנאה עצמית ושמחה עצמית מעצם הלימוד, מלבד השמחה על קיום מצוות הבורא¹⁵.

12. "מסילת ישרים" פי"ט, הוצאת אשכול, עמ' צ"ו-צ"ז.

13. תהלים י"ט, ט.

14. ט"ז יורה דעה סוף סימן רכא.

15. הקדמה ל"אגלי טל" ד"ה ומידי.

בהקדמה לספרו "אגלי טל" מסביר האדמו"ר מסוכצ'וב שלימוד התורה אינו די להיות נקלט באופן שכלי, אלא עליו להיות מוטבע באישיות, ולשם כך הוא צריך להילמד מתוך שמחה. ההתענגות מעצם הלימוד היא המחזירה אותו לדם¹⁵. הוכחה נוספת להבדל בין לימוד תורה וקיום מצוות היא מאמר חז"ל: "אין אדם למד תורה אלא במקום שליבו חפץ"¹⁶. הדרכה כזאת אינה קיימת לגבי קיום מצוות, שיש לקיימן בכל תנאי. ההדרכה ללמוד תורה רק במקום שאדם חפץ היא בגלל שרק אם הוא לומד מתוך חפץ, הלימוד יתמוג באישיותו. אם ליבו אינו חפץ, הוא אמנם יקיים את הפעולה הלימודית, אך הלימוד לא יוטבע בעומק אישיותו.

מבחינה חינוכית מעשית, זו הדרכה מסובכת, מכיוון שבאופן זה, לכאורה, המחנך צריך להיות מונחה על ידי המתחנך. אם הילד אינו חפץ ללמוד באותו יום, לפי זה יש לשחררו מלימוד, או לנתב את הלימוד לפי בקשתו המיידית. אבל לכאן מצטרפת נקודה עדינה ומורכבת, שמה שליבו של התלמיד חפץ אינו לגמרי נתון אובייקטיבי. אין מדובר בכוחות חיצוניים שאין שליטה עליהם, ומחייבים כניעה. את החפץ אפשר לעורר. האדם הוא הקובע מה יהיה חפץ ליבו, הוא צריך להתפתח ולהיות אדם חפץ¹⁷. אם יש ללמוד הלכות פסח, כי ללא ידיעתם לא נדע להתכונן לחג, אך לאדם אין תשוקה לכך, עליו לעבוד על עצמו עד שיחפץ. עליו לעורר את החפץ ללמוד.

הכלל שאין אדם למד תורה אלא במקום שליבו חפץ, והצורך שאדם יתענג בלימוד, אינה הדרכה לאוולת יד והתפנקות. אם אדם מבין בשכל שבשביל כבודו של רבונו של עולם עליו ללמוד מקצוע מסויים בתורה, מתפקידו לעבוד על עצמו כדי להתמלא חפץ בלימוד מקצוע זה. כלומר, גם לגבי לימוד תורה הכל נובע מאהבת ה'. מאהבת ה' מקיימים את המצוות, שהן עשיית הטוב באשר הוא טוב, וכן לימוד תורה - **לימוד התורה מתוך הכרה בערכה וטובה**. אלא, שכלימוד צריכה להיות תשומת לב גדולה יותר ותענוג מעצם הלימוד.

מעשה שערכו תוכנית טלוויזיה ללימוד היסטוריה, ואספו מנהלים ומורים להדריכם כיצד להשתמש בתוכנית. שאל אחד המחנכים הותיקים, מה הצורך בתוכנית הזאת, הרי כל השנים לימדו היסטוריה בלעדיה. ענו לו, שמטרת התוכנית היא להנעים לילדים את לימוד ההיסטוריה. תגובתו הייתה שבשביל הנאה יש להם את הפסקת עשר לשחק בחצר. מחנך זה טועה וצודק כאחד. אין הוא מבין את החשיבות לעניין ילדים בלימוד, וזו טעות. לעומת זאת הוא צודק שאסור לרקוד לחלילו של הילד, ואם עושים זאת זהו לרעתו של הילד גם כן. ילד הוא חלש מטבעו, רצונו חלש וכן שכלו נכנע בפני רגשותיו. הוא מבטא את רצונו, ואינו אוהב שהמבוגר מתנגד לו, אך הוא שמח שיש אדם חזק ממנו שמכוונו ועוזר לו.

חזק, אין הכוונה לדיקטטור עריץ. חזק, הכוונה אדם היודע את רצונו. רק אדם חזק הוא סבלן, כי סבלנות אינה ויתור, היא התחשבות והמתנה לילד המתקדם בקצב

16. עבודה זרה יט, ע"א.

17. "שיחות הרב צבי יהודה" 12 תלמוד תורה ב', עמ' 40.

המתאים לו. מה שחייב להיות הוא שיהיה, אבל מתוך אמונה בדרך ובילד. מחכים לו, לא לוחצים ומאיצים בו. כיוון שהילד חלש, יש להבין ש"אין לבו חפץ" הוא הגדרה לא לגמרי נכונה למצבו. ליבו חפץ אך הוא נכנע לחולשותיו, ורגשותיו גוברים עליו. לכן, תפקידם של ההורה והמחנך לעזור לו. העזרה הגדולה ביותר היא החוסן וידיעת הדרך של המבוגר.

הורים ומחנכים רכרוכיים העושים כרצון הילד גורמים לו בסופו של דבר להיהפך לרכרוכי. אפשר כבר להתרשם מתוצאות החינוך הרכרוכי שניתן בדורות האחרונים, בעיקר בארצות הברית, כשאליו מצטרפים יסורי המצפון של ההורים העובדים מבוקר עד ערב וחשים שהם מקפחים את ילדיהם, ולכן עקב הקיפוח באהבת ההורים כביכול, מפצים את הילדים על ידי היענות וויתור לכל בקשה העולה על רוחם. זהו מעגל קסמים מסובך שתוצאותיהם בדרך כלל, אנשים חלשי אופי ורכרוכיים.

ד. דעת ה'

אהבת המצוות ואהבת התורה נמשכים מאהבת ה', השאלה היא כיצד מחנכים לאהבת ה'. אומר הרמב"ם:

"דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בליבו של אדם, עד שישגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצויה: 'בכל לבבך ובכל נפשך'".¹⁸

אדם מגיע לאהבת ה' אם הוא עוזב כל דבר אחר בעולם ודבק בה' לבדו. אלא, הרי כדי לעשות מעשה כזה, כבר צריכים להיות כבר מלאים באהבת ה'! אכן אמת, הרמב"ם כתב בהלכה קודמת:

"כיצד היא האהבה הראויה? הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה עזה מאוד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד, כאילו חולה חולי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, שוגים בה תמיד, כמו שציונו: 'בכל לבבך ובכל נפשך', והוא ששלמה אומר דרך משל: 'כי חולת אהבה אני, וכל שיר השירים משל הוא באמת'".¹⁹

כל מי שאוהב את ה' באמת, חושב כל הזמן כיצד הוא יכול לדבוק בו. משתי הלכות אלו אפשר להסיק כי מאהבת ה' שוגים בו תמיד, וכששוגים בו - מגיעים לאהבת ה', ושני הדברים נכונים. מתוך אהבת ה' יש לאדם מסירות נפש, ומתוך כך גדלה האהבה. מתוך אהבת ה' מוכן האדם לעשות הכול, אך יש גם צד שמתוך העשייה גדלה האהבה. אמת זו רואים גם בקשר בין אדם לחברו, איש לאשתו והורים לילדיהם. הנתינה מחזקת את האהבה. מתוך השגחה גדלה האהבה, מתוך האהבה

18. רמב"ם הלכות תשובה, י' ג.

19. שם הלכה ג'.

גדלה השגחה. לכך מצטרפת דמותו של המחנך. אי אפשר לתת שיעור פרונטלי על אהבת ה', אלא האהבה שבמחנך נספגת בחניכים. אך מוסיף הרמב"ם:
 "אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעוהו. ועל פי הדעה, היא האהבה. אם מעט - מעט, אם הרבה - הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כוח שיש באדם להבין ולהשכיל, כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה"²⁰.

רש"י מסביר על הפסוק "ואהבת את ד' אלוך בכל לבבך... והיו הדברים האלה על לבבך"²¹: "ומהו אהבה? יהיו הדברים האלה, שמתוך כך אתה מכיר בהקב"ה ומדבק בדרכיו". אהבת השם מתחזקת מתוך שאנו לומדים על רבנו של עולם דרך החומש וכל הסתעפויות דברי חז"ל. החומש במיוחד הוא שירה גדולה על רבנו של עולם. ככל שלומדים יותר תורה יותר מתמלאים אהבת ה'.

ביחס לדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה²², שאם אדם מתבונן במעשי הקדוש ברוך הוא מתמלא אהבת ה', נפוצה טעות שכוונתו ללימוד מדעים באוניברסיטה, אך הבנה זאת נובעת מתוך הוצאת דברים מהקשרם. הרמב"ם אומר, שלדעת את כל מעשי ה' זה מדע ארוך למדי, לכן הוא מתמצת באומרו שהעולם נברא על ידי הקדוש ברוך הוא, ואותו הוא מחיה ומקיים מאחרון היתושים ועד המלאך היותר עליון²³. כלומר, הוא לא התכוון ללימודי פיסיקה או ביולוגיה, אלא מחנך אותנו לראות את הבורא בבריאה, מן הבריות הנמוכות ביותר לבריות היותר עליונות. האטומים הם חשובים, מעליהם התאים, בעלי החיים ובני האדם, מעליהם האדם מישראל והתורה היא הבריאה העליונה ביותר.

כידוע, לא תמיד הלימוד מביא לאהבת השם. הבעיה נובעת משתי סיבות: תוכן וצורה. ידיעות ערטילאיות אינן מזעזעות את הרצון²⁴. זעזוע של הרצון תלוי בלבושים של הידיעות. מסיבה זו חכמי ישראל מתאימים את לבושי הידיעות בכל דור. רבנו בחיי תמה על עצמו מדוע החליט לכתוב ספר, הרי קיימים ספרי הנביאים²⁵. אלא, קטנה קומתו מקומת נביאים, ולבושי הדברים שלהם, צורת הידיעות, אינן מתאימות לדור הזה. הדורות משתנים, ולכן יש גם לשנות את הלבושים ולהתאימם לדור. ישנו שלב שהצורה והסגנון אינם משפיעים על האדם, אך זה שלב עליון יותר ואילו מגיעים רק אחרי מהלכים ארוכים של יגיעה ולימוד. ילד למשל מושפע מאופן הלימוד בצורה מכריעה, והצורה היא שתקבע אם הלימוד יעורר בו אהבת ה' או לא. גדולי ישראל תמיד חתרו אחרי סגנונות המתאימים לדורם. רבינו הרב צבי יהודה העביר לנו בדייקנות גדולה את הסגנון השייך לדור שלנו. כיוון שחזר אלפי פעמים על דבריו, הצלחנו להבינם, ולו באופן חלקי. הוא הגדיר את הסגנונות ואת הדרכים

20. שם הלכה ו'.

21. רש"י דברים ו', ה.

22. הלכות יסודי התורה פרק ב' הלכה ב'.

23. שם הלכה ט'.

24. "מוסר הקדוש", עמ' פח-פט.

למסור ידיעות באופן שיעוררו את הרצון ואת האהבה. גם כאשר הרמב"ם מדבר באופן כללי ש"אינו אוהב את הקב"ה אלא בדעת שידעהו"²⁵, הרי שבמושג "דעת" כוונתו לדעת המעוררת את הרצון, ולא לדעת שאינה משפיעה על האדם, כידיעה אינפורמטיבית בעלמא.

ה. לימוד מקרא

שאלה: בדורות הקודמים היה רצף לימוד קבוע של חומש, משניות, גמרא והלכה. רוב הלימוד היה נלמד בעל פה, ואחד הווה יסוד לשני. האם כיום מוצדק לשנות שיטה זו?

תשובה: קשה להשוות בין הילדים כיום לילדים לפני כמאתיים שנה, אותם אינו מכירים, ויש נטייה לאידיאליזציה של דורות קדמונים. המהר"ל דווקא מתלונן על החינוך בדורו, לפני ארבע מאות שנה. הוא הסתייג מזה שמעמיסים על הילדים גמרא ותוספות בעוד שאינם מכירים פסוקים ומשניות²⁶. נכון הוא שדורות קודמים גידלו תלמידי חכמים גדולים, ובימינו החכמים אינם מגיעים לקרסוליהם, אך לעומת זאת היו הרבה מאוד אנשים עמי ארצות. כיום הרמה הכוללת של האנשים גבוהה הרבה יותר מבדורות קודמים. ההמון עלה ותלמידי החכמים יחסית נמוכים יותר²⁷. באופן עקרוני, השיטה של מקרא קודם למשנה וכי זהו הסדר הנכון, וכך נוהגים בדרך כלל. אין צורך בקיצוניות, וכדי לפתוח משנה אין הכרח לדעת את כל המקרא בעל פה, אלא, יש להתחיל מקרא בגיל המתאים, ועם זה לטעום מעט משנה. להתחיל בגיל המתאים משנה, ועמה לטעום מעט גמרא.

נכון שבעבר הקפידו על הידיעה והזכרון של הילדים. אכן, יש להקפיד שילד לא ילמד וישכח, כי גם הוא מרגיש תיסכול ממצב כזה. חייבים להקדיש זמן לחזרות ושינון. שינון אינו בהכרח משעמם ומכביד. יש לבנות סדר של חזרות שיהיה נעים. נאמר בגמרא שבשבת אין ללמוד דברים חדשים, כי זה קשה, אלא לחזור על דברים שנלמדו, כי החזרה היא נעימה²⁸. ילדים קטנים, למרות סקרנותם הרבה, תמיד מעדיפים סיפור ישן ומוכר, לעומת סיפור חדש שטומן בחובו אלמנט של לא נודע מפחיד.

יש לבנות את החזרה באופן שתעמיק את הידיעות, תוסיף זיכרון והעמקה. זו נקודת התורפה של שיטות החינוך החדשות ששמו את הדגש על הבנה, העמקה ועבודה עצמית, וחששו שחזרות בלתי פוסקות יכבידו וישעממו. בתי הספר אינם

25. הקדמת "חובת הלבבות".

26. מהר"ל "נתיבות עולם" נתיב התורה, פרק ה'.

27. "עקבי צאן" מאמר הדור, עמ' קיא.

28. נדרים לז, ע"א.

ערוכים לחזרות, יש לחץ של חומר שצריך להלמד, ולא מלמדים את הילדים לחזור - זה ליקוי וחסר. לכן, בבית יש להדגיש נקודה זו, בנעימות. לגופו של עניין, אי אפשר לומר שהילדים שלנו הינם בערים. הרבה תלוי גם בתכנים שהם שומעים בבית. מרחב הידיעות הקיים בבית נקלט על ידם גם באופן בלתי ישיר. אנו לפחות מודעים לחסר של אי השינון, לצערנו ישנן אסכולות חינוכיות המתמייחסות לדרך לימוד גדושה ללא חזרות בצורה חיובית, על מנת להקנות לילד "השכלה כללית", שהיא אוסף הידיעות שנשאר לאחר שהכל נשכח.

שאלה: בפרשיות התורה נפגשים לעתים בסיפורים מזעזעים כמו הריגות, או סיפורי אהבה למיניהם. כיצד יש ללמדם לילדים, אם בכלל?

תשובה: יש ללמד כל מה שכתוב בתנ"ך. אין לדלג. לעומת זאת, לא צריך לפרט מה שמעבר לפשט המקרא. אם מסופר ששמואל הנביא הרג את אגג, לא צריך לפרט את המדרש שחתך בשרו כזיתים והאכיל לנעמיות²⁹. אבל, את הריגתו של אגג על ידי שמואל כמובן שיש ללמד. אם הוא עשה זאת, יש לכך סיבות. יש ללמד הכל, ולא לחשוש שהילד יזדעזע. אנו לעתים מזדעזעים יותר ממנו. אדרבא, כיוון שהוא קטן, הבנתו הינה טבעית. בגיל מבוגר יותר הוא כבר יכיר את הדברים, ויהיה לו קל יותר להתמודד איתם. בקטנות אין הוא לוקח דברים ללב. בתחילה הוא לומד שיהושע הרג אנשים רבים במלחמה³⁰. הדבר נראה לו טבעי. אחר כך מסבירים לו שמלחמה אינה דבר אידיאלי, במלחמה הורגים ונהרגים, אבל לעתים אין ברירה, יש להלחם כדי לבנות. הוא גדל עם הידיעה שבעולם יש רשעים שעושים דברים רעים.

דרגת ההסברה וההעמקה עולה עם הגיל, ויש לדעת באיזה גיל הוא בשל להבנה. כדי לדעת זאת יש מחנכים הניחנים בחוש מיוחד, יש הלומדים זאת עם הניסיון המצטבר, והדרך הסלולה לרבים מתי הילד בשל להבנה היא על פי היזון חוזר. דהיינו, כאשר הוא שואל - זה הזמן שצריך לענות לו. קודם לכן, "אל תעירו ואל תעוררו". זאת בתנאי שלא דיכאו את סקרנותו על ידי שמנעו ממנו מלשאל ושיש אווירה פתוחה ובריאה דיה המאפשרת לו לשאל מה שמציק לו.

הדבר נכון לגבי כל נושא, גם שאלות של הילד לגבי הולדה וכדומה. אלא, גם את שאלותיו יש להבין. קורה שילד שואל שאלות פשוטות והוריו מסבכים את התשובות יתר על המידה, ועונים דברים שהוא לא שאל עליהם. אם ילד שאל מאיפה התינוק שנולד יצא, צריך לברר שמא הוא אינו אלא שואל האם יצא ביציאה הראשית של בית חולים או היציאה של חדר מיון! שאלותיו פשוטות ותמימות והתשובות צריכות להיות פשוטות ונכונות. שאלותיו הן בדרך כלל המדד לכושרו לקלוט את התשובה. אם אינו מוטרד, סימן שאין צורך להלאותו ולסבכו בדברים שאינם מטרידים אותו כלל.

29. "ילקוט שמעוני" שמואל, קכג.

30. יהושע ה', כט.

הילד בריא בנפשו יותר מהמבוגר. אם הוא לומד שיהושע הרג ותלה אנשים, ברור לו שיהושע לא היה סדיסט, אלא אוהב את הבריות, אלא היה עליו לשבור את אויבי האומה. הוא מבין זאת. עדיין לא הילאו את ראשו בהומאניזם מזויף. יש ללמד את הילדים את עובדות החיים, כולל הבעיות שיש בהם. אם הוא ידע שכשנכנסו לארץ היה גם מקרה פילגש בגבעה, לא ישאל אחר כך, כיצד ייתכן שמדינתנו היא מדינה של גאולה, הרי יש בעיות? אנו קוראים בתורה כל שבת, גם את הבעיות ללא דילוגים. חז"ל אמרו שאת פרשת יהודה ותמר קוראים ולא מתרגמים³¹, משום כבודם, אבל קוראים. לא מתעכבים כדי לא לבזות כבודו של יהודה, ולא בגלל שהסיפור לא נעים או מזעזע.

31. משנה מגילה פרק ד', משנה י'.